

ATRIBUTINĖ BENDRATIS DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE

VILHELMINA VITKAUSKIENĖ

I. Bendratis, „ši mįslinga savo prasme veiksmažodžio kategorija“ [Пешковский, 1938, c.141], gali atlikti beveik visų sakinio dalių funkcijas ir sudaryti pačius įvairiausių junginius kalboje. Dalį lietuvių kalbos junginių su bendratimi yra išnagrinėjęs Č. Grenda savo disertacijoje [Grenda, 1968], kurioje analizuojamos veiksmažodinių junginių bendratis sintaksinės savybės, atskleidžiamas ryšys tarp junginio struktūros ir semantinių dėmenų ypatumų. O vardažodiniai junginiai su priklausomąja bendratimi specialaus sintaksinio nagrinėjimo, išskyrus keletą pastabų lingvistiniuose darbuose [Balkevičius, 1963, p. 173; Grenda, 1980, p. 34; Kalinauskas, 1972, p. 165], iki šiol nėra susilaukę. Todėl, norint turėti išsamų junginių su bendratimi tyrinėjimą, reikia nagrinėti ir tuos santykius, kurie atsiranda tarp vardažodžio ir prie jos prišlijusios bendratis, iškelti aikštėn tuos vardažodžius, kurie turi savybę jungtis su priklausomąja bendratimi.

Vardažodinius junginius su bendratimi sudaro: a) daiktavardžiai (*noras nugalėti, įsakymas žygiuoti, susitarimas išsiskirti, metas grįžti, laimė nugalėti, galimybė išsigelbėti, būdas pasireikšti, mėgėjas grybauti, leidimas išvažiuoti, teisė kalbėti, laikas pagalvoti*); b) būdvardžiai (*bejėgis suprasti, graži pažiūrėti, sunkus nešioti, reikalingas išmokti ir pan.*).

Kiti vardažodžiai – skaitvardžiai ir įvardžiai lietuvių kalboje tokių junginių nesudaro. Skaitvardžiai nesudaro junginių su priklausomąja bendratimi todėl, kad turi labai apibrėžtą leksinę reikšmę. Ir tas leksinės reikšmės apibrėžtumas lemia tai, kad skaitvardžiai ne tik nereikalauja semantinio patikslinimo, papildymo, išreikšto bendratimi, bet ir apskritai nereikalauja jokių kitų patikslinančių, nusakančių žodžių.

Įvardžiai nesudaro su bendratimi junginių [Gramatika, 1976, t.3, p. 428] visai dėl priešingos savybės – dėl pronominalinės reikšmės specifikos [Paulauskienė, 1979, p. 127], dėl to, kad įvardis pats savaime neturi konkretaus turinio, o tik įgyja jį kontekste.

2. Atributinė bendratimi vadinama ta bendratis, kuri sakinyje sudaro junginius su daiktavardžiu ir sukonkretina jo semantiką. Tokia bendratis priklausoma nuo daiktavardžio ir nereikia jos painioti su savarankiškąja bendratimi, kuri susijusi

su vardažodžiu predikatiniumi santykiu. Atributinės bendratis skirtumas nuo predikatinio santykiu su vardažodžiu susijusios bendratis {tolygus sakinio ir žodžių junginio skirtumui. „Gramatiniais ryšiais susieti žodžiai gali sudaryti ir sakinį, ir žodžių junginį – pagrindinius sintaksinio lygmens vienetus. Tačiau tai yra to lygmens skirtingų sluoksnių vienetai: sakinio struktūrą pirmiausia lemia predikatumas bei su juo susijusios sintaksinės kategorijos (modalumas, sintaksinis laikas ir kt.), ir tik paskui svarbu ir žodžių formų ryšiai, o žodžių junginys priklauso tiesiog žodžių bei jų formų santykių sferai“ [Labutis, 1976, p. 42]. Plg.: 1) *Mano noras – mokytis*, arba *Mokytis – mano noras* (predikatinis santykis), 2) *Aš turiu vienintelį norą mokytis* (atributinis santykis). Pirmuoju atveju, predikatiniam junginyje, bendratis nėra priklausoma nuo kitų žodžių ir reiškia dvinario sakinio veiksnį arba tarinį. Abudu junginio nariai – savarankiški, susiję koordinacijos ryšiu. Antruoju atveju, atributiniame junginyje, bendratis yra ir sintaksiškai, ir semantiškai priklausoma nuo daiktavardžio *noras*, kurio prasmę papildo ir sukonkretina junginio pagrindinis komponentas – daiktavardis prisijungia priklausomąjį narį šliejimo būdu (šiuo atveju, artimu valdymui).

Dažnai be atributinės bendratis daiktavardžio prasmė būtų nepilna, o konstrukcija – nebaigta [Мойсеев, 1955, c. 28]. Vardažodžio ir bendratis, einančios atributu, junginys sudaro vieną sintaksinę grupę. Ši grupė įeina į sakinį ne kaip vienalytė sakinio dalis ir, norint atskleisti vidinį gramatinį ryšį tarp junginio komponentų, reikia ją viduje suskaidyti į determinantą (pažymimąjį žodį) ir jo atributą (pažymintįjį žodį) [Кацнельсон, 1972, c. 178].

Tradicіškai atributinė bendratis laikoma nederinamuoju pažyminiu. Akademijėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ [Gramatika, 1976, p. 417] pažymima, kad „nederinamąjį pažyminį paprastai sudaro daiktavardžių arba juos pavaduojančių žodžių kilmininkas, rečiau kiti linksniai (įnag., viet., naud., galin.). Nederinamuoju pažyminiu taip pat eina prielinksninės konstrukcijos, **veiksmazodžio bendratis** (pabr. *mano*. – V.V.),rieveiksmis, padalyvis, įvairios žodžių formos, junginiai bei žodžių grupės, atsidūrę pažyminiu būdingoje vietoje“.

Priklausomoji bendratis lingvistinėje literatūroje traktuojama nevienodai. Pvz.: vienuose darbuose priklausomajai bendračiai daiktavardiniame junginyje priskiriama **atributinė** funkcija [Сухотин, 1940, c. 91; Руднев, 1956, c. 29; Мойсеев, 1955; Шумская, 1973; Метлина, 1958, c. 123; Зуева, 1965; Мейкина, 1971]. Iš esmės ši bendratis funkcija motyvuojama pagrindinio nario semantika ir tuo, kad bendratis savotiškai sudaiktavardėja tik šalia veiksnio arba tarinio. O kituose darbuose laikomasi pozicijos, kad tokiuose junginiuose bendračiai būdingesnė objektinė funkcija [Шахматов, 1941, c. 393; Каноныкин, 1939] ir tik kaip papildoma ir šalutinė – atributo funkcija [Павловская, 1962; Гвоздев, 1958; Чиликина 1955]. Vadinas, bendratis, kaip antrininkė sakinio dalis, neįtelpa į įprastą tradicinę sakinio dalių schemą [Сахаров, 1961, c. 72], kurios trūkumai, beje,

iškelti daugelio lingvistų [Закирьянов, 1979, c. 85] darbuose. Vis dėlto bent kol kas, rodosi, priimtinausias tradicinis požiūris, nors jis ir nėra visiškai neprieštaringas¹. Taigi, elgiantis pagal tradiciją, ši bendratis čia bus laikoma nederinama-uoju pažyminiu.

3. Pažyminiai (derinamieji ir nederinamieji), išreikšti vardažodžių formomis pažymimojo žodžio atžvilgiu paprastai esti prepozicijoje. Postpozicijoje jie paprastai esti tada, kai pažymi išskirtinai pabrėžtą vieną ar kitą daiktavardžiu reiškiamo daikto požymį. Kadangi bendratis priklauso nederinamųjų pažyminių kategorijai, tai teoriškai reikėtų tikėtis prepozicinės jos padėties pažymimojo žodžio atžvilgiu. Tačiau atributinės bendraties vieta sakinyje paprastai esti po pažymimojo žodžio, o prepozicinė padėtis visada inversinė. Pvz.: *noras valgyti – valgyti noras, nurodymas išvykti – išvykti nurodymas*. Postpozicinė atributinės bendraties padėtis pažymimojo žodžio atžvilgiu charakteringa ypač tais atvejais, kai pažymimasis žodis yra veiksmažodinės kilmės daiktavardis. Tokia postpozicinė atributinės bendraties vieta susijusi su veiksmažodinio kamieno galėjimu valdyti, kai valdomojo žodžio vieta normaliai visada yra po valdančiojo žodžio. Vardažodiniame junginyje, nepaisant pakitusio sintaksinio ryšio tarp junginio komponentų, bendratis išlaiko tą pačią poziciją, kaip ir veiksmažodiniame junginyje, kur bendratis – veiksmažodžio valdoma ir eina po jo. Pvz.: *Tai pamatęs, Vytautas duoda įsakymą pulti*. PetkYŠ 139. *Jam šiandien skaudu, be galo skaudu, tačiau, baigdamas gyvenimą, jis tur būt užsitarnavo teisę perspėti kiekvieną karštagalvį*. PetkGD 105. *Jis matė: ji nerimauja, bijo ilgesnės pertraukos, ir ta miglota užuomina apie daiktus buvo pasiūlymas ieškoti išeities*. AvyžSTM 217.

Tačiau dažniausiai sakinyje bendratis sudaro ne paprastąjį, o išplėstinį pažyminį, t.y. prisijungia prie savęs išstis konstrukcijas bei pažymimąją vertę turinčius žodžius, pvz.: *Aš turiu teisę reikalauti iš jūsų, kad grąžintumėte skolą*. AvyžSTM 363. *Baimė pasijusti ne tiek įskaudintam, kiek suniekinatam atlydėjo mane iš vaikystės...* SlucSV 25. *Malė juos kavos malūnėliu, pasiskolinusi jį iš ponios Olimpijos ir išklausiusi jos prigrasinimų nesulaužyti, neprisimardinti ir kitokiais būdais nepagadinti, o paskui virė putrą*. BaltSKVD 198.

Būtinybė patikslinti pažymimąjį žodį yra viena iš atributinės bendraties pagrindinių ypatybių. Net jeigu bendratis turi sau priklausomų (valdomų) žodžių, vis dėlto bendratis esmingiausiai apibūdina pagrindinį daikto, veikėjo ar reiškinio požymį. Pvz.: *Jautė, regis, kažkokį nuožmų džiaugsmą niekur nerasti džiaugsmo...* RolŽK I 251. *Bet vargas, kai naujų laikų įprotį padaryti mokslą nacionalinio ar pagaliau rasistinio prestižo matu ryžtamės pritaikyti visai nuosekliai*. KunMKŽ 86. *Staiga nei iš šio, nei iš to pajuntu kažkokią keistą nostalgiją*,

¹ Nagrinėdami sintaksinį ryšį tarp vardažodžio ir atributinės bendraties lietuvių kalboje, mes remiamės tradicine žodžių ryšių sakinyje klasifikacijos terminologija.

kažkokį būtiną poreikį susitikti su juo kokioj nuošalesnėj vietojėj ir paplepėti apie šį bei apie tą, pasidalyti naujienomis arba šiaip atitrūkti nuo visų rūpesčių prie vyriškomis godomis paskanintos taurelės ir bent trumpam užsimiršti. PetkYŠ 294.

Tais atvejais, kai bendratis fakultatyvinė², pažymimojo žodžio atžvilgiu ji gali būti ir prepozicijoje, pvz.: *O tėvas pritvirtina prie stalo mėšai malti mašinėlė ir pradeda per ją malti...* BaltSKVD 194. *Viena kaimynė atsinešė itin dailias ir sumaningai nudrožtas liepines sviestui imti lopetėles, ir visi jomis gėrėjosi...* VaižgRN 297. Bet ši bendraties pozicija nėra vienintelė. Plg.: *mėšai malti mašinėlė ir mašinėlė mėšai malti, dulkėms mušti vytinis ir vytinis mušti dulkėms.*

4. Bendratis, neturėdama vardažodžio gramatinių kategorijų, su pažymimuoju žodžiu formaliai negali būti suderinta todėl, kad bendratyje – nekaitomoje veiksmožodžio formoje, negali atsispindėti pažymimojo žodžio gramatinės kategorijos. Kadangi tarp pagrindinio komponento ir bendraties nėra formalaus derinimo, reikia manyti, kad bendratimi išreikštas pažymynys yra ir semantiškai savarankiškesnis už būdvardinį derinamąjį. Žinoma, jis nėra visiškai savarankiškas. Nederinama ji forma rodo tik santykinį požymio savarankiškumą.

Bendraties ir vardažodžio junginyje semantinis komponentų ryšys iš esmės primena šliejimo ryšį, kur tarp žodžių taip pat nėra formalaus derinimo, o vis dėlto jie tarpusavy susiję prasmės ryšiais. Dėl šios priežasties lingvistinėje literatūroje labai dažnai bendraties ryšys su pagrindiniu žodžiu pavadinamas šliejimu [Gramatika, 1976, t. 3, p. 12; Грамматика, 1960, с. 548; Грамматика, 1970, с. 513; Виноградов, 1960, с. 23; Прокопович, 1966, с. 163].

Antra vertus, bendraties priešliejimas prie vardažodžio labai artimas ir valdymui [Зуева, 1965, с. 7]. Tas artimumas sąlygojamas tos priežasties, kad pati bendratis, būdama kilusi iš daiktavardžio [Gramatika, 1971, t. 2, p. 399], sakinyje atlieka ir veiksmožodžio, ir vardažodžio funkcijas. Bendratis, kaip ir daiktavardžio linksnis, gali būti susijusi su jos reikalaujančiu žodžiu objektiniais santykiais, pvz.: *noriu miego* (objekto kilmininkas), *noriu miegoti* (objekto bendratis), *verda valgi* (objekto galininkas), *verda valgyti* (objekto bendratis). Plačiau apie objekto bendratį rasime Č. Grendos disertacijoje [Grenda, 1968].

Kad bendratį su veiksmožodinės kilmės daiktavardžiais sieja labai panašus į valdymą ryšys, matyti iš sugretinimo su atitinkamais veiksmožodiniais junginiais, pvz., *noras matyti* aiškiausiai yra išvestinis iš *norėti matyti*, kur bendratis *matyti* sudaro junginį su asmenuojamuoju veiksmožodžiu *norėti* (*noriu matyti, norėjau matyti, norėčiau matyti*).

Atributiniai bendraties ir veiksmožodinės kilmės daiktavardžio santykiai yra gramatinės junginio transformacijos rezultatas, pvz.: *nutarti pertvarkyti* – *nutari-*

² Fakultatyvine mes vadiname tokią atributinę bendratį, einančią po neveiksmožodinės kilmės daiktavardžio, kuriam būdinga silpna vidinė potencija prisijungti bendratį.

mas pertvarkyti, leisti prisiliesti – leidimas prisiliesti, įsakyti žygiuoti – įsakymas žygiuoti ir t.t. Matyt, pati bendratis pozicija prie tokių vardažodžių sąlygojama ne gramatinių vardažodžio savybių, o jo semantikos. Tiesiog vardažodis, kaip ir atitinkamos šaknies veiksmožodis, reikalauja semantinio papildymo.

Išvestiniame vardažodiniame junginyje konkretus semantinis žodžių ryšys išlieka nepakitęs, kinta tik abstraktusis (gramatinis) žodžių ryšys, priklausantis nuo gramatinės junginio formos pasikeitimo. Sintaksinių santykių kokybė jau priklauso nuo gramatinės šių žodžių charakteristikos – bendratis su veiksmožodžiu susijusi objektiniais santykiais, pvz.: *įsakau nutilti* (ką įsakau?), o su vardažodžiu – atributiniais, pvz.: *įsakymas nutilti* (koks įsakymas).

Ši transformacija rodo, kad bendratis eina priklausomuoju nariu tik po tam tikros semantinės grupės žodžių, kuriems būdinga stipri vidinė potencija prisijungti bendratį, paaiškinančią, papildančią, apibrėžiančią jų reikšmę. Bendratis vartojimas su tokiais daiktavardžiais yra būtinas. Todėl ji ir vadinama čia **obligatorine bendratimi**. Charakteringa yra tai, kad obligatorinė bendratis eina tik po veiksmožodinės kilmės daiktavardžių, kurie savo semantikoje išlaiko kiek transformuotą pamatinio žodžio potenciją valdyti (tai savotiška jungiamoji grandis su veiksmožodžio semantika).

Valentingumą, kylantį iš veiksmožodžio kamieno semantikos, turi daiktavardžiai, reiškiantys:

a) norą, ketinimus, bandymus arba nenorą atlikti tam tikrą veiksmą: *noras gyventi – norėti gyventi, mėginimas pakartoti – mėginti pakartoti, ketinimas sugrįžti – ketinti sugrįžti, geismas pamatyti – geisti pamatyti, bandymas atskirti – bandyti atskirti, pastangos pasitaisyti – stengtis pasitaisyti* ir pan. Pvz.: *Ją apėmė mirštančio žmogaus troškimas apsivalyti*. AvyžSTM 37. *Jis nori pasakyti, kad pats dievas kaltas, subrandinę žmonėse nepalaužiamą norą priešintis*. PetkGD 91. *Išgirdęs žingsnius ir balsus, Klūcė padarė paskutinį beviltišką mėginimą prikišti Stasiui prie pat burnos butelį*. GudS 410. *Ir kiek čia prasmės turi jo ketinimas „paveikti ją politiškai“?* GudS 211. *Taigi, daug nesiginčijo ir, apgailėstavusi kunigo nenorą pasisvečiuoti, įsakė ruošti paprastus pietus visai šeimynai*. PutS 252.

b) Daiktavardžiai, reiškiantys sugebėjimus arba nesugebėjimus atlikti tam tikrą veiksmą: *mokėjimas kalbėti – mokėti kalbėti, polinkis vulgarizuoti – linkti vulgarizuoti, pašaukimas dainuoti – pašaukti dainuoti, pomėgis piešti – mėgti piešti, įprotis mirkčioti – įprasti mirkčioti, sugebėjimas dirbti – sugebėti dirbti, nesugebėjimas susikaupti – nesugebėti susikaupti* ir t.t. Pvz.: *Tas nepaprastas Gedimino mokėjimas susikaupti ir tas labai retas jo sugebėjimas dirbti net tada, kai ilsisi rankos, žavėjo...* PetkYŠ 119. *Leonui mielas tasai jos polinkis sakyti visa, kas ūmai šauna į galvą*. BubNRŽ 56. *Skardžio palinkimas vulgarizuoti, sodrinti spalvas, visada jį išveda iš pusiausvyros*. AvyžCHS 65.

Ir nežinai: iš savęs juokiasi, iš įšiškinių pelės įpročių viską tempti į urvą, ar iš ...SlucSV 155. Karolį domino jo sugebėjimas prisivilioti ne tik žvirblius, bet ir zyles. GudS 20.

c) Daiktavardžiai, reiškiantys veiksmo atlikimo potenciją: *galimybė, galėjimas išvykti – galėti išvykti, teisė kaltinti – galėti kaltinti, paskirtis dėvėti – paskirti dėvėti, reikalas pasimatyti – reikėti pasimatyti, poreikis susimąstyti – reikėti susimąstyti, užmačia, užmojis kurti – užsimoti kurti, prielaidos atkurti – leisti atkurti, garantija išsilaikyti – garantuoti išsilaikyti ir pan. Pvz.: ...bet kiekvienas paauglys iškeis net pačią gražiausią mūsų prosenelių praeitį už vieną vienintelę galimybę viską išbandyti pačiam. PetkGD 219. Tai savamokslis, ginantis savo teisę mokytis, kalbėti, kurti savo gimtąją kalbą. PetkYŠ 174. ...knygoje, kuri ryškiais žodžiais vaizdavo tikro menininko pašaukimą žmonių visuomenėje, žmogaus dvasios paskirtį naudotis neribota laisve. KunMKŽ 17. O tada juose galutinai įšiškėja poreikis būti kamandiruojamiems ir stumdomiems. Žilt 80.*

d) Daiktavardžiai, reiškiantys žmogaus valios pasireiškimą, pvz.: *ryžtas kovoti – ryžtis kovoti, nusistatymas tylėti – nusistatyti tylėti, pasiūlymas išgerti – pasiūlyti išgerti, pasakymas nutilti – pasakyti nutilti, apsisprendimas nusileisti – apsispręsti nusileisti, pasižadėjimas klausyti – pasižadėti klausyti, raginimas vaišintis – raginti vaišintis, skatinimas kalbėti – skatinti kalbėti, liepimas išeiti – liepti išeiti, įsakymas atsistoti – įsakyti atsistoti, nurodymas kreiptis – nurodyti kreiptis, kurstymas juoktis – kurstyti juoktis ir pan. Pvz.: Nebuvo sunku prisimedžioti jaunų karininkų nei užkrėsti juos pasiryžimu paminti po kojų karinę drausmę, sulaužyti karo priesaiką ir išeiti į gatvę su ginklu rankose. GudS 553. Pasklinda gurkšnio, kojos nebesvyla kaproninėse puskojinėse, ... ir švelnios adatėlės dygsniuoja kūną, minkština raumenis, nusistatymą nesivaišinti. SlucSV 272. Kaip nors išmėšiu pažadą palūkėti, pergaltvoti, neišeiti... SlucSV 323. Unterio reikalavimas nuimti nuo kelio liepą kaimiečiams pasirodė toks juokingas, kad sutartinis nusikvatojimas buvo vienintelis minios atsakymas. PutS 215.*

Surinktoji medžiaga rodo, kad tokie junginiai yra labai dažni, jie sudaro maždaug du trečdalius visų vardažodinių junginių su priklausomąja bendratimi. Kaip minėta, priklausomosios bendraties ryšys su vardažodžiu sudėtingas dėl dviejų priešingų gramatinių reiškinių susikirtimo – veiksmožodžio valdymo ir sintaksinės pozicijos. Ir akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ yra teiginių, patvirtinančių atributinių junginių su bendratimi komponentų tarpusavio ryšio nepaprastumą: 1) „Šis pažyminy (bendratis) paprastai šliejamas (mano pabr. – V.V) prie pažymimojo žodžio ir eina po jo“ [Gramatika, 1976, t. 3, p. 426], „atskirais atvejais tarp valdymo ir šliejimo griežtų ribų nėra, ... išvesti griežtos ribos tarp silpnojo ir stipriojo valdymo, taip pat tarp silpnojo valdymo ir šliejimo negalima. Čia visada

bus pereinamųjų atvejų“ [Gramatika, 1976, t. 3, p. 12]. Matyt, ir atributinės obli-
gatorinės bendraties prijungimas bus vienas iš tų „atskirų“ pereinamųjų atvejų.

5.1. Žinoma, ne visi daiktavardžių junginiai su priklausomąja bendratimi yra
taip tiesiai išvedami iš atitinkamų veiksmažodžių junginių ir reiškia sudaiktintą
procesą. Yra veiksmažodinės kilmės **daiktavardžių, reiškiančių ir veikėją** (*mėgėjas*,
-a, ragintojas, -a, padėjėjas, -a, gundytojas, -a), taip pat kartais prisijungiančių prik-
lausomąją bendratį. Pvz.: *Tu iš tikrųjų pasidarei didelę mėgėją padauginti*. PetkGD
410. *Tylėjo Čebriūnas, mėgėjas paplepėti, anekdotą leptelti,...* SlucSV 330.
Jiems tokių ragintojų stoti į kovą nereikėjo. T 79.

Prie šios grupės priskiriami ir daiktavardžiai, kurie tik asociaciniais ryšiais
susiję su veiksmažodžiais, pvz.: *meistras, -ė, specialistas, -ė, įpėdinis, -ė, kandida-
tas, -ė*, pvz.: *Su tavim viskas buvo gerai, kol nepasimaišė ta stervų sterva. Specia-
listė sukti vyrams galvas*. AvyžSTM 163. *Šleicheris kalbotyroje buvo didvyris,*
kurį aš, kaip savo mokytoją, meistrą kalbos gramatikai atvaizduoti, didžiai
gerbiu. SabŽA 26.

Prie tos pačios grupės skiriami daiktavardžiai *vyras, boba*, kurie, pavartoti
tiesiogine reikšme, bendraties prisijungti negalėtų. Jie ją prisijungia tik tada, kai
akcentuoja ne tiek konkretų daiktą, kiek daiktą – tam tikros ypatybės turėtoją,
t.y. kai vartojami perkeltine reikšme. Charakteringa tai, kad šie daiktavardžiai,
vartojami netiesiogine reikšme, nėra tokie konkretūs, kaip būdami pavartoti tiesio-
gine. Pvz.: *boba* tiesiogine reikšme rodo moteriškos lyties padarą, o netiesiogine –
nepriklausomai nuo lyties asmenį – pliuškį, apsileidusį, netikusį žmogų apskritai
(žodžio reikšmėje glūdi ir vertinimas.) *Vyras* čia reiškia ne vyriškos lyties asmenį,
o žmogų – stiprų, šaunų. Net ir kalbant apie moterį, šiuo atveju galima pasakyti
vyras: Brangioji, būk vyras kentėti skausmą, ir atvirkščiai – apie vyrą galima
pasakyti *boba*, pvz.: *Ne toks aš boba visiems sakyti*. Balt. *Jonas buvo vyras ko-
voti su savo velniu*. VaižgRN 204.

Bendraties prie tokių daiktavardžių turi ir obligatorinės, ir fakultatyvinės poži-
mių. Obligatoriinės bendraties požymiai kyla iš asociacinio ryšio su bendraties rei-
kalaujanciais veiksmažodžiais, pvz.: *mėgėjas dirbti – mėgti dirbti, meistras,*
*specialistas apgaudinėti – sugebėti apgaudinėti, vyras kęsti skausmą – sugebė-
ti, galėti kęsti skausmą*. Antra vertus, patys žodžiai *meistras, specialistas* ir t.t. dau-
geliau atvejų tos bendraties nereikalauja. Bendraties čia esti reikalinga tik tam tik-
ros šių žodžių vartosenos atveju, kai norima charakterizuoti veikėją, galintį atlik-
ti tam tikrą veiksmą.

5.2. Tarpinę padėtį tarp daiktavardžių, prisijungiančių obligatorinę ir fakul-
tatyvinę bendraties, užima ne tik daiktavardžiai, pavadinantys asmenis, tam tikros
ypatybės turėtojus, bet ir abstraktūs daiktavardžiai, reiškiantys:

a) emocinę būseną arba etines sąvokas: *laimė, baimė, gėda, džiaugsmas,*
kančia, siaubas, vargas, nuodėmė, nelaimė, prasmė ir t.t. Palyginkime:

džiaugsmas gyventi – gyvenimo džiaugsmas, *kančia prarasti* – praradimo kančia, *nuodėmė nusidėti* – nusidėjimo nuodėmė, *prasmė gyventi* – gyvenimo prasmė ir t.t. (Bendratis pakeitimas kilmininku sustiprina atributinę reikšmę.). Pvz.: *o žmonės išauga, padidėja ir suteikia mums laimę juos geriau pažinti*. PetkGD 88. *Gal priveiktas nervinės įtampos, gal pajutęs instinktyvią gėdą pradėti laišką, ...Kristofas apsipylė ašaromis*. RolŽK I 103. *Jis gali iškęsti ir dar didesnę pažeminią, kaip įgimtą nuodėmę nuplauti nesamą kalbę, kad tik jo neatstumtų*. PetkGD 133.

b) Daiktavardžiai, reiškiantys žmogaus vidines ypatybes, savybes, bruožus, atliekant tam tikrą veiksmą: *godumas, savybė, kantrybė, savarankiškumas, silpnybė, drąsa, galia* ir pan. Plg.: *godumas turėti* – turėjimo *godumas, drąsa prisipažinti* – prisipažinimo *drąsa, savybė mėgdžioti* – mėgdžiojimo *savybė*. Pvz.: *Negaliu klausytis tų aikštėjimų, to maldininkiško godumo pamatyti stebuklą arba surasti kokį nors turistams parankų dievuką*. PetkYS 280. *Išryškėjo aktoriams savybė kurti vaidmenį polifoniškai*. KomT 79. *Baksnėjimas pirštu rodo nepasitikėjimą skaitytojo nuovoka, jo savarankiškumu dešifruoti konkrečių vaizdu išreikštą universaliją*. LitM 80.

6. Kaip minėta, be obligatorinės bendratis, vardažodiniuose junginiuose esti ir fakultatyvinė bendratis.

Fakultatyvinė bendratis – tai tokia bendratis, kurią prisijungia neveiksmažodinės kilmės daiktavardis. Jam paprastai esti būdinga silpno bendratis prisijungimo potenciala, pasireiškianti ne visais vartojimo atvejais, plg.: *Jam kilo gera idėja, ir Jam kilo idėja viską iškloti atvirai, idėja nuvažiuoti* ir t.t. Paprastai fakultatyvinę bendratį turintys junginiai (daiktavardiniai) su atitinkamais veiksmažodiniais jau susiję tik asociaciniais ryšiais, pvz.: *receptas gaminti* – *patarimas gaminti* – *nurodyti, kaip gaminti* – *nurodymas gaminti, viza važiuoti* – *leidimas važiuoti* ir pan.

Daiktavardžiai, galintys prisijungti atributinę fakultatyvinę bendratį, yra labai įvairūs. Kadangi bendratis prisijungimas šiuo atveju nepriklauso nuo daiktavardžio, tai juos grupuoti pagal pagrindinio nario reikšmę nėra prasmės. Tokius junginius galima klasifikuoti tik pagal sintaksinį ryšį. Pagal sintaksinio ryšio reikšmę galima skirti į dvi grupes: a) tikslo ir b) paskirties reikšmės junginius. Žinoma, tarp paskirties ir tikslo aiškios ribos nėra, bet vis dėlto ją nusakyti galima: visų tikslo reikšmę turinčių junginių pagrindinis narys pasižymi tam tikru abstraktumu, o paskirties reikšmės junginiuose pagrindinis narys – visada konkretus daiktavardis.

Taigi fakultatyvinės bendratis ir ją prisijungiančio daiktavardžio junginiui būdinga:

1) **Tikslo reikšmė**. Šiuo atveju junginio pagrindinis narys – daiktavardis, reiškiantis:

a) veiksmo atlikimo būdą, manierą, stilių, formą: *kelias, žingsnis, triukas, akcija, bandymas, darbas, pagalba, rizika, užmačia, mada, mi-*

sija ir pan. Palyginkime: *kelias laimėti – laimėjimo kelias, būdas kovoti – kovos būdas, bandymas atskirti – atskyrimo bandymas* ir pan. Pvz.: *Vienintelis realus kelias išsaugoti Lietuvos valstybei nuo pilsudskininkų ketinimų buvo suartėti su didžiuoju kaimynu, TSRS. GudS 445. Tai ne atsiskyrelio kančia ieškant savęs, bet apskaičiuotas kovotojo žingsnis savo idėjai išaukštinti bent vieno bendraminčio akyse. PetkGD 117. Tada buvo priminta, kad kolektyvo pagalbos paveikti stikliuką pamėgusį vyrą pasiprašė Šumsko žmona. T 79. Vilniuj kažkada buvo graži mada ne tik skirtingus namus statyti, skirtingai juos dažyti, bet ir gatves išgrįsti skirtingai, todėl dabar neapsirikdamas ir gali nuspėti, kur esi. PetkYŠ 268. Dažniausiai tai būdavo tik reklaminius triukas prestižui pakelti. LitM 80.*

b) veiksmo laiką: *metas, laikas, tarpas, akimirka, valanda, minutė, momentas, sekundė* ir pan. Pvz.: *metas grybauti – grybavimo metas, laikas išvykti – išvykimo laikas, metas išsiskirti – išsiskyrimo metas* ir t.t. *Pribrendo laikas sukti atgal. PetkGD 367. Ilgas buvo tas dienos tarpas pralaukti tiek senam, tiek jaunam. VaižgRN 116. Ne, jis nebuvo mergišius, bet jau nepraleisdavo sutartos valandos pasimatyti su Lina. GudS 189.*

c) veiksmo vietą: *vieta pasilinksinti – pasilinksminimo vieta*. Pvz.: *Kam žemė tėra vieta atlikti savo reikalą, tas gali ją pirkti ir parduoti kaip čigonas arklus. AvyžCHS 91. Nei savo lovos, nei šiaipjau jam skiriamos vietos gulėti, nei ko pašonėn pasimesti, nei kuo užsikloti, jis neturi. VaižgRN 13.*

d) substantyvizuotą minties procesą arba jos rezultatą: *priemonė, projektas, sąvoka, idėja, funkcija, teorija, išvada* ir kt., pvz.: *projektas pastatyti – pastatymo projektas, idėja suskaldyti atomą – atomo suskaldymo idėja, funkcija valdyti – valdymo funkcija. Rodės visos priemonės vaiko širdžiai pririšti ir pririšus palaikyti buvo motinos galioje...VaižgRN III. Tai buvo atitraukta sąvoka visokio antibažnytinio, antikuniginio ar net reformatoriško pobūdžio reiškiniams žymėti. GudS 85. Čekų mokslininkas (...) parengė projektą nutiesti arklių traukiamą geležinkelį nuo Budejovicų iki Dunojaus... KunMKŽ 30.*

2) **Paskirties reikšmė.** Šiuo atveju junginio pagrindinis narys – daiktavardis, reiškiantis konkrečių daiktų pavadinimus ir kontekste reikalaujantis nusakyti juos paskirtį. Paskirties bendratis gali būti prišliejama beveik prie bet kurio ir kiekvieno daiktavardžio, randamo žodyne, nes paskirtį turi arba gali turėti dauguma pasaulyje egzistuojančių daiktų ar reiškinių. Pvz.: *mašina detalėms gaminti – mašina, skirta gaminti, tinkanti gaminti.* Tačiau konkreti faktinė medžiaga rodo, kad dažniausiai vartojami daiktavardžiai, prisijungiantys atributinę fakultatyvinę bendratį, yra šie:

a) įvairūs mechanizmų, prietaisų, įrankių pavadinimai. Pvz.: *Kiekvieną rytą su tamsa judu išvažiuodavote į dvaro ganyklas ir, prisikrovę akmenų savo „mašinas pinigams dirbti“, sukdavote į Kraštupėnus. AvyžSTM 321. Dar pipiras būdamas, ištyriau nesikeičiantį jų (spintelių) turinį: stetoskopas, aparatėlis kraujospū-*

džiui matuoti... SlucSV 32. Plg.: *kraujospūdžio matuojamasis aparatėlis – kraujospūdžio matavimo aparatėlis, dulķėms mušti vytinis – dulķių mušimo vytinis – dulķių mušamasis vytinis, virvė baltiniams džiauti – baltinių džiovimo virvė – džiaunamoji baltinių virvė.*

b) įvairių raštų, dokumentų pavadinimai. Pvz.: *Turistinės kortelės įvažiuoti į Boliviją jums neužtenka.* LaurVS 165. (*Įvažiavimo į Boliviją kortelė – įvažiuojamoji į Boliviją kortelė.*) *Parašė Tadiui, persiprašė, o tas jam išrūpino leidimą grįžti.* PetkGD 343. (*Grįžimo leidimas – grįžtamasis leidimas.*) *Gavome skubią telegramą leisti jums išduoti vizą.* LaurVS 23. (*Leidimo išduoti vizą telegrama.*) *Pareiškimas stoti į partiją – stojimo į partiją pareiškimas, kelialapis pailsėti – poilsio kelialapis – poilsinis kelialapis ir t.t.*

Išvados

1. Jeigu pagrindinis junginio komponentas yra veiksmazodinės kilmės daiktavardis, prisijungiantis obligatorinę atributinę bendratį, tai ji esti daugiau valdoma, negu kad šliejama. Pvz.: *noras gyventi – noriu gyventi.*

2. Jeigu pagrindinis junginio komponentas yra neveiksmazodinės kilmės, bet su juo susijęs asociaciniais ryšiais daiktavardis, prisijungiantis fakultatyvinę atributinę bendratį, tai ji esti daugiau šliejama, negu kad valdoma. Pvz.: *būdas pasitaisyti – pasitaisymo būdas.*

3. Jeigu pagrindinis junginio komponentas yra konkretų daiktą reiškiantis ir neturintis jokių ryšių su veiksmazodžiu daiktavardis, prisijungiantis fakultatyvinę atributinę bendratį, turinčią paskirties reikšmę, tai ji yra šliejama. Pvz.: *mėsai malti mašinėlė – mėsos malimo mašinėlė.*

SUTRUMPINIMAI

- AvyžSTM – Avyžius J. Sodybų tuštėjimo metas. – V., 1976.
AvyžCHS – Avyžius J. Chamelėono spalvos. – V., 1979.
BaltPV – Baltušis J. Parduotos vasaros. – V., 1967.
BaltSKVD – Baltušis J. Su kuo valgyta druska. – V., 1973.
BaltSJ – Baltušis J. Sakmė apie Juzą. – V., 1979.
BorBM – Boruta K. Baltaragio malūnas. – V., 1971.
BubNRŽ – Bubnys V. Nesėtų rugių žydėjimas. – V., 1979.
GudS – Gudaitis-Guzevičius A. Šamokslas. – V., 1965.
VaižgRN – Vaižgantas-Tumas J. Rimai ir Nerimai. – V., 1979.
KomT – Komjaunimo tiesa. 1979–1980 m.
LaurVS – Laurinčiukas A. Varinė saulė. – V., 1972.
LitM – Literatūra ir menas. 1978–1980 m.
PetkYŠ – Petkevičius V. Yra šalis. – V., 1975.
PetkGD – Petkevičius V. Grupė draugų. – V., 1979.

- KunMKŽ – Kunovska E. Moksą kuria žmonės./Vertė A. Piročkinas. – V., 1978.
 RolŽK – Rolanas R. Žanas Kristofas./Vertė R. Ramunienė. – V., 1974, t. 1–4.
 SlucSV – Sluckis M. Saulė vakarop. – V., 1976.
 SabŽA – Sabaliauskas A. Žodžiai atgyja. – V., 1967.
 PutS – Putinas-Mykolaitis V. Sukilėliai. – V., 1957.
 T – Tiesa. 1979–1980 m.
 Žiis – Žilinskaitė V. Satyros. – V., 1978.

АТРИБУТИВНЫЙ ИНФИНИТИВ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В глубинной структуре языка атрибутивное словосочетание *noras miegoti* (желание спать) и объектное словосочетание *noriu miegoti* (хочу спать) с семантической точки зрения обозначают одно и то же. А в поверхностной структуре языка это уже совершенно различные феномены: в глагольном сочетании имеем объектные отношения, где стержневое слово – глагол *noriu* (хочу) управляет инфинитивом *miegoti* (спать) и из инфинитива трансформированным родительным падежом *miego* (сна) – *noriu miego*. В этом случае – управление. В атрибутивном сочетании связь между компонентами меняется. Инфинитив здесь уже выполняет типичную функцию имени существительного, т.е., будучи несогласованным определением, примыкает к имени существительному. Различия в связи обусловлены различиями в синтаксической функции. В первом случае – глагольное сочетание (хочу спать) – управление, во втором – атрибутивное (желание спать) – примыкание. Это примыкание инфинитива не всегда носит одинаковый характер. Чем сильнее корень существительного связан с глаголом, тем больше примыкание подобно управлению. По этой причине примыкание атрибутивного инфинитива граничит с управлением (когда стержневое слово сочетания – глагольное существительное). И наоборот, чем слабее имя существительное ассоциируется с глаголом, тем меньше это словосочетание связано с управлением.

LITERATŪRA

- Balkevičius, 1963 – Balkevičius J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. – V., 1963, p. 173.
 Gramatika, 1971 – Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1971, t. 2.
 Gramatika, 1976 – Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1976, t. 3.
 Grenda, 1968 – Grenda Č. Veiksmazodžių junginiai su bendratimi dabartinėje lietuvių kalboje. Filologijos kandidato disertacija (rankraštis). – V., 1968.
 Grenda, 1980 – Grenda Č. Sintaksinis bendraties vaidmuo sakinyje. – Tarybinė mokykla, 1980, Nr. 3, p. 34.
 Kalinauskas, 1972 – Kalinauskas B. Lietuvių kalbos žodžių junginių sintaksė. – V., 1972, p. 165.
 Labutis, 1976 – Labutis V. Žodžių junginių problemos. – V., 1976.
 Paulauskienė, 1979 – Paulauskienė A. Gramatinės lietuvių kalbos veiksmazodžio kategorijos. – V., 1979, p. 127.
 Виноградов, 1960 – Виноградов В. В. Введение ко 2-му тому „Грамматики русского языка“ / Изд. АН СССР. – М., 1960, с. 28.
 Гвоздев, 1958 – Гвоздев А. Н. Современный русский язык. – М., 1958, ч. 2, с. 94 и след.

- Грамматика, 1960 — Грамматика русского языка. — М., 1960, с. 548.
- Грамматика, 1970 — Грамматика современного русского языка. — М., 1970, с. 513.
- Закирьянов, 1979 — Закирьянов К. З. Предложение как основная учебная единица. — Уфа, 1979, с. 85.
- Зуева, 1965 — Зуева Р. С. Словосочетания с примененным инфинитивом в современном русском языке: Автореф. канд. дис. — Алма-Ата, 1965.
- Мейксина, 1971 — Мейксина И. И. Синтаксические функции инфинитива в современном немецком языке: Канд. дис. — Вильнюс, 1971, с. 73.
- Метлина, 1958 — Метлина Н. А. Зависимый инфинитив и его синтаксическая роль. — Уч. зап. МГПИ им. Ленина, 1958, т. 132, вып. 8, с. 123.
- Моисеев, 1955 — Моисеев И. А. Синтаксические наблюдения над употреблением инфинитива в русском языке. — Уч. зап. ЛГУ, 1955, № 180, вып. 21.
- Канонькин, 1939 — Канонькин Н. П. Распознавание второстепенных членов предложения. — Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена, 1939, т. 20.
- Кацнельсон, 1972 — Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. — Л., 1972, с. 158.
- Павловская, 1962 — Павловская М. А. Синонимика примененного инфинитива и особенности его синтаксического употребления. — Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена, 1962, т. 225.
- Пешковский, 1938 — Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. — М., 1938, с. 141.
- Прокопович, 1966 — Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском языке. — М., 1966, с. 163 и след.
- Руднев, 1956 — Руднев А. Г. Второстепенные члены предложения. — Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена, 1956, т. 122, с. 29 и след.
- Сухотин, 1940 — Сухотин В. П. Синтаксическая роль инфинитива в современном русском языке. — Уч. зап. Кабардино-Балкарского пед. ин-та. Нальчик, 1940, с. 91.
- Чиликина, 1955 — Чиликина Н. Г. Синтаксическая роль инфинитива в современном русском языке: Автореф. канд. дис. — Львов, 1955.
- Шахматов, 1941 — Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. — Л., 1941, с. 393.
- Шумская, 1973 — Шумская И. А. Синтаксическая функция инфинитива в современном белорусском языке: Автореф. канд. дис. — Минск, 1973.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1980 m. lapkričio 26 d.